

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи номзадии Раҳмонов Маҳмурод Бегмуратович дар мавзуи «Мақоми Ғафур Мулло дар ҳавзаи адабии Хатлон (солҳои 40-90-уми асри ХХ)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10. 01. 01 – Адабиёти тоҷик, равобиги адабӣ

Ҳавзаҳо, доираҳо ва бахшҳои берун аз марказҳои адабӣ чун ҷузъи муҳим ва таркибӣ дар таҳким ва рушди нумуи таърихи адабиёти ин ё он халқ саҳми муносиб доранд. Адабиётшинос А. Абибов роҷеъ ба доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ чунин қайд кардааст: «Агар мо аз эҷодиёти шоирони ин ҳавзаҳои адабӣ сарфи назар кунем, он гоҳ омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик комил нахоҳад буд»¹.

Қаламкашони ҳавзаҳо ва доираҳои адабии берун аз маркази Тоҷикистон чун анъанайи неки ниёғони барӯманд дар ҳаёти фарҳангӣ ва иҷтимоии ҷомеа ширкати ғаълона дошта, бо асарҳои худ ба хонандагон масъулияти ватандорӣ, ифтихори миллӣ, зиндагишиносӣ ва зебоиписандӣ илқо менамоянд. Баъзан, адабиётшиносон ва мунаққидони тоҷик адибони соҳибистеъдодро танҳо аз маркази ҷумҳурӣ ҷӯё мешаванд. Раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Низом Қосим ба ин ақидаи ғалат чунин эрод гирифтааст: «Албатта, нақши муҳит бузург аст, лекин агар истеъдоду омӯзишу маҳорат бошад, дар «ноҳия» ҳам «ҳама чиз шудан» (агар мақсад шоири хубу манзури алоқамандони шеър шудан бошад,) мумкин аст. Мисоли равшан – Фарзона, Муродӣ, Озар, Озарахш, ҳам инро исбот кардаанд»².

Аз ин нуқтаи назар, мавзуи диссертатсионии Раҳмонов Маҳмурод Бегмуратович бо номи «Мақоми Ғафур Мулло дар ҳавзаи адабии Хатлон (солҳои 40-90-уми асри ХХ)» чун саҳифаи тозае дар таърихи адабиёти давраи нави тоҷик муҳим ва саривақтӣ мебошад.

¹ Абибов А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ. – Душанбе: Дониш, 1984. – С. 10.

² Қосим Н. Меҳру сеҳри шеър. – Душанбе: Маориф, 2016. – С. 19.

Диссертатсияи Раҳмонов Маҳмурод мувофиқ ба талаботи тартиб додани рисолаҳои илмӣ таҳия гардида, аз муқаддима, се боб, ҳашт фасл, хулоса ва рӯйхати адабиёт фароҳам омадааст.

Дар муқаддима сабабҳои интихоби мавзӯ, мубрамият ва зарурати омӯхтани ҳаёт ва эҷодиёти Ғафур Мулло дар таърихи адабиёти давраи нави тоҷик, метод ва усулҳои таҳқиқи мавзӯ ва аҳамияти назариву амалии диссертатсия равшану возеҳ ва мувофиқи дастури расмӣ баррасӣ гардидааст.

Дар боби якум, ки аз се фасл иборат аст, таърихи фаъолияти ҳавзаҳои адабии Хатлон дар солҳои 40-90-уми садаи XX ва чараҳои зиндагиву мероси адабии яке аз аъзои фаъоли ин ҳавза Ғафур Мулло таҳқиқ гардидааст. Диссертант ҳавзаҳои адабии Хатлонро ба ду қисмат – доираи адабии Кӯлоб ва доираи адабии Вахшонзамин ҷудо намуда, таърихи гузашта ва имрӯзаи ин доираҳои адабӣ ва дар замони шуравӣ ва Истиқлоли Тоҷикистон беш аз пеш рушду нумӯ карда, ба мазмуну муҳтавои адабиёти давраи нави тоҷик саҳми босазо гузоштани намояндагони ҳавзаҳои адабии Хатлонро таъкид менамояд ва ҷолиб аст, ки диссертант дар фасли якуми боби аввал эҷодиёти намояндагони алоҳидаи доираи адабии Вахшонзамин, чун Пиримқул Сатторӣ, Зариф Ибод ва Усмон Билолиро, ки дар пешрафти адабу фарҳанги тоҷик саҳми муносиб гузоштаанд, мухтасар мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Сабаби нахуст ҳам ба доираи адабии Кӯлоб ва ҳам ба доираи адабии Вахшонзамин тавачҷуҳ намудани диссертант дар он аст, ки Ғафур Мулло (1922-1992) ва эҷодиёти ӯ ба ҳарду ин доираи адабӣ иртибот мегирад.

Диссертант аз сарчашмаҳои адабӣ, хотироти алоқамандон ва ёддоштҳои худи шоир истифода карда, оид ба макони таваллуд ва замони кӯдакию мактабхонӣ, таҳсил дар омӯзишгоҳи омӯзгорӣ ва Донишқадаи муаллимтайёркунии шаҳри Кӯлоб, фаъолияти омӯзгорӣ ва рӯзноманигории Ғафур Мулло дар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ва водии Вахш маълумоти амиқу муфассал медиҳад. Маълум мешавад, ки Ғафур

Мулло шахси якрӯ, якзабон ва бо муфтхӯрону торочгарон оштинопазир будааст ва ин хислатҳо дар зиндагии шоир ва рӯзноманигор душвориҳо ба бор овардааст.

Фасли сеюми боби якуми диссертатсия ба мероси адабии Ғафур Мулло бахшида шудааст. Дар ин фасл ханӯз аз даврони таҳсил дар Донишкадаи омӯзгорӣ ба шеърнависӣ оғоз кардан ва тавассути дар матбуоти даврӣ дастраси хонандагон гардонидани шеърҳои дар ҷумхурӣ чун шоир шинохта шудани Ғафур Мулло сухан меравад. Диссертант сабаби хеле дер, соли 1987, дар синни 65-солагӣ аз тариқи нашриёти “Адиб” бо унвони “Шадда” ба таъб расидани маҷмуаи нахустини шоирро дар таъқибу тухмат ва бо ҳар роҳ маҳдуд сохтани фаъолияти эҷодии шоир медонад. Шоир ба муҳолифони худ:

Шухратталабон, чаро ба ман санг занед,

Бар домани поки ман чаро чанг занед.

Фардо чу садаф маро зи дарё чӯянд,

Чун доси шикастае шумо занг занед, – гӯён онҳоро аз мақсадҳои нопокашон боз доштани мешуд, вале вазъи сиёсии кишвар дар замони шуравӣ ба шоир мусоидат намекард. Аз рафти таҳқиқ бармеояд, ки дар замони зиндагии шоир танҳо ду маҷмуаи ашъори Ғафур Мулло ба таъб расидааст. Диссертант маҷмуаи дувум – “Ҳарфи дил”-ро ба маҷмуаи нахуст қиёс намуда, мухтаво, чанбаи омӯрӣ ва бартариҳои сохтори онро баррасӣ намудааст. Дар замони соҳибистиклолии кишвар боз ду маҷмуаи дигари Ғафур Мулло – “Соҳили дарёи дил” (2016) ва “Булбул, бисаро!” (2018) аз ҷоп мебароянд. Ҳамчунин, мувофиқи иттилои диссертант, як қисмати ашъори Ғафур Мулло дар маҷмуаҳои дастҷамъии “Шукуфаҳои умедбахш”, “Риштаборон” низ ба таъб расидаанд ва мероси манзуми адиб 3142 байтро ташкил медиҳад. Ҷолиби диққат аст, ки унвончӯ дар баробари профессори зиндаёд Ҳасани Муродиён яке аз мураббони маҷмуаҳои “Соҳили дарёи дил” ва “Булбул, бисаро!” мебошад.

Боби дувуми диссертатсия – «**Вижагиҳои мундариҷа ва шакл дар ашъори шоир**» низ аз се фасл иборат аст. Фасли аввали рисола ба мавзӯ ва мундариҷаи ғоявии ашъори Ғафур Мулло бахшида шудааст. Диссертант ба он назар аст, ки дар эҷодиёти Ғафур Мулло ашъори лирикӣ мавқеъ дошта, шоир ба аксари мавзӯҳое, ки дар шеъри муосири тоҷик мавқеъ доранд, чун мавзӯҳои таърихиву миллӣ, модар ва зан, кӯдакӣ, ҷанг ва сулҳ, ишқу муҳаббат, васфи табиат, мавзӯҳои сиёсӣ – иҷтимоӣ ва андарзӣ – ахлоқӣ таваҷҷуҳ кардааст. Мавзӯҳои ашъори шоир дар муқоиса ба шеърҳои дигар шоирони гузашта ва муосир ба таҳқиқ омадаанд. Масалан, ашъори ба сулҳу дӯстӣ бахшида, аз ҷумла шеъри “Гимни дунё”-и шоирро таҳлилу таҳқиқ карда, диссертант ба чунин хулоса меояд, ки: “Ғафур Мулло – дар тасвири дӯстии халқҳо ба устодони назми муосири тоҷик Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Боқӣ Раҳимзода ва ҷандин тани дигар пайравӣ намуда, тамоми хушбахтиву саодати одамиятро дар дӯстиву ҳамкорӣ ва баҳамоию якдигарфаҳмӣ медонад” (Диссертатсия, сах. 90).

Фасли дувуми ҳамин боб «**Мавқеи ҳаҷв дар эҷодиёти Ғафур Мулло**» ном гирифтааст. Фаъолияти рӯзноманигории шоир водор намудааст, ки ӯ ба ҳаҷв рӯ оварда, ба коҳишу мазаммати муфтхӯрону ҳаннотон ва муҳолифони мардумӣ пардозад. Диссертант ҳангоми таҳлили ашъори ҳаҷвии шоир ба адабиётшиносон баҳс карда, маҳорати ҳаҷвнигории шоирро собит месозад. Аз ин ҷиҳат, таҳлили ғазали ҳаҷвии “Гуфт, ки ҳарду”, ки дар пайравӣ ба ғазали маъруфи Камоли Хучандӣ эҷод гардидааст, ҷолиб аст:

Гуфтам: пакарӣ, ё ҳакарӣ? – Гуфт, ки ҳарду,

Қаллоб ва ё ҳиллагарӣ? – Гуфт, ки ҳарду (Дис., сах. 103).

Диссертант ҷанбаи хунарӣ ва руҳи иҷтимоии ашъори ҳаҷвии шоирро ба таҳлил гирифта, собит месозад, ки Ғафур Мулло хунари ҳаҷвнигориро аз осори ҳаҷвии устодоне, чун Садриддин Айнӣ ва

Абдусалом Дехотӣ омӯхта, ба дараҷаи яке аз шоирони бомаҳорати ҳаҷвнигори тоҷик камол ёфтааст.

Яке аз фаслҳои комили диссертатсия фасли сеюми боби дуюм – **«Махсусияти ашъори бачагонаи Ғафур Мулло»** мебошад, боз аз он ҷиҳат, ки диссертант ашъори бачагонаи шоирро худ аз бойгонии шоир ҷамъоварӣ карда, дар маҷмуаи “Булбул, бисаро!” ба пешгоҳи хонанда пешниҳод кардааст. Шоир дар эҷоди шеърҳои бачагона дасти тавоно дорад ва ҷи хеле ки аз таҳлилу таҳқиқи муфассалу муҳокимарониҳои асосноки диссертант бармеояд, ӯ аз хислату табиати бачагон огоҳии хуб дошта, шавқу завқи онҳоро ба дараҷаи даркорӣ ба қалам дода метавонад. Дар ин маврид, иқтибосе аз ҳампешаи Ғафур Мулло шоир Усмон Билолӣ хеле бамаврид ба назар мерасад: “Устод, (яъне, Ғафур Мулло)” дар ашъори ба калонсолон бахшидааш ҳикматофар, бузург ва бо тамкин ба назари хонанда намоён мегардад. Дар ашъори барои бачаҳо офаридааш самимият, меҳрубонӣ, лутф, донандаи хуби дунёи бегаши кӯдакон буданаш зухур кардааст. Эҷодиёташро дар ин самт метавон дар қатори беҳтарин навиштаҳо барои бачаҳо дар замони шуравӣ ҷой дод” (Диссертатсия, сах. 108). Диссертант хунари назирасароии Ғафур Мулло дар шеърҳои “Мактаб” (назира ба “Мактаб” ном шеъри устод Айнӣ) ва “Бузаки чинӣ-минӣ” (назира ба шеъри халқии “Бузаки чинӣ-минӣ”) равшану возеҳ маълум намудааст. Ба назари диссертант, ҳама шеърҳои бачагонаи шоир дар як поя нестанд. Аз ҷумла, “Бобои барфӣ” ном шеърро таҳлил карда, ба чунин натиҷа мерасад, ки ин шеър, чун баъзе дигар шеърҳои шоир, бо вучуди вазну қофияи муносиб аз шеъривати ҳақиқӣ маҳрум мебошад.

Боби III – **«Хусусиятҳои услубӣ ва бадеии осори Ғафур Мулло»** аз ду фасл иборат аст. Фасли аввал **«Забон ва тарзи баёни ашъори Ғафур Мулло»** бо истифода аз фикру мулоҳизаҳои суҳанвароне чун, Константин Федин, устод Айнӣ, Мирзо Турсунзода оид ба забони асари бадеӣ, вижагиҳои забони ашъори Ғафур Мулло баррасӣ мегардад ва аввалин хусусияте, ки диссертант дар шеъри шоир мушоҳида кардааст,

содаву равон будан ва ба забони зиндаи халқ омезиш ёфтани он мебошад. Маънои асливу маҷозии калимаву таркибҳои найзабурут, сих, шалпар, лонаи пук, донаки пуч, шашлик, кашол, варам, кӯталу нишеб, сари қоқ, девори намкаш, мақолу зарбулмасалҳои халқӣ ва сахми онҳо дар ифодаи мазмуну муҳтавои матнҳои бадеӣ муфассал ба таҳқиқ омадаанд. Ин фасл чунин натиҷагирӣ шудааст: “Ғафур Мулло шоирест, ки бо сабку услуби хоси худ метавонад дар дили хонанда ва дӯстдорони доираи васеи каломи бадеъ ҷой гирад, ба зехну идрок ва эҳсоси онҳо таъсиргузор бошад” (Диссертатсия, сах. 134). Бояд қайд намуд, ки вижагиҳои сабку услуб муродифи якдигар бошанд ҳам, услуб чун истилоҳ бештар ба забоншиносӣ тааллуқ дорад, бинобар дар таҳқиқи масъалаҳои таърихи адабиёт истифодаи истилоҳи сабк ба мақсад мувофиқ аст.

Дар фасли «Хусусиятҳои бадеии ашъори шоир» Ғафур Мулло чун адиби суннатгаро ва давомдиҳандаи анъанаи шеъри зиёда аз ҳазорсолаи тоҷик муаррифӣ шудааст. Дар ашъори шоир, мувофиқи таҳқиқи диссертант, ташбеҳ ва навъҳои он мавқеи муайянкунандагӣ дорад. Дар баробари ин, дар ашъори шоир санъатҳои бадеии истиора, тавсиф, муболиға ва навъҳои он, сифатчинӣ, тазод, суолу ҷавоб, таҷоҳули ориф, талмех, ташхис ва таҷнис васеъ истифода шудаанд. Диссертант мавқеи ҳар яке аз ин санъатҳои бадеиро дар осори шоир муайян карда, бо ҳамин руҳи халқӣ, мавқеи иҷтимоӣ ва ҷанбаи гуманистии ашъори ӯро ошкор месозад. Масалан, дар шеъри “Ғами одам барои одамон аст”, ки ба ҷоҷаи заминларзаи шадиди Арманистон бахшида шудааст, диссертант дар ифодаи мазмуну муҳтавои матн ҳунармандона аз муболиға кор гирифтани шоирро хеле хуб таъкид намудааст:

Замин ларзид, бому остон ларзид,

Тани шаб дар канори осмон ларзид.

Дили саҳти замин таркид ногаҳ,

Ҳама дунёи ишқу ормон ларзид (Диссертатсия, сах. 145).

Хулосаи диссертатсия мувофиқи талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ду қисмат – Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия ва Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо ҷудо шудааст. Дар қисмати аввал диссертант кори илмиашро дар 14 банд натиҷагирӣ кардааст. Натиҷаҳо амиқу дақиқ ва аз нигоҳи илмӣ муътамад буда, дар ҳалли мавзӯ – «Мақоми Ғафур Мулло дар ҳавзаи адабии Хатлон (солҳои 40-90-уми асри XX)» муваффақ будани диссертантро бозгӯӣ менамояд.

Диссертатсияи Раҳмонов Маҳмурод Бегмуратович бо ихтисоси илмии интихобнамудаи ӯ мувофиқати комил дорад. Мавзуи диссертатсия ва мазмуну муҳтавои он ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқӣ, ки дар шиносномаи ихтисоси илмии 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ таъйин шудаанд, комилан мувофиқат мекунад.

Дар баробари дастовардҳои назарраси илмӣ дар диссертатсия баъзе норасоӣ ва камбудӣҳо ба назар расид:

1. Диссертант оид ба ашъори ватанхоӣ ва ба сулҳдӯстӣ бахшидаи Ғафур Мулло сухан ронда, ӯро шоири миллатгаро ном мебарад. Бояд гуфт, ки вожаи миллатгаро маънои манфӣ дорад ва ҷанбаи миллӣ ва байналмилалии ашъори шоирро ифода карда наметавонад. Ғафур Мулло шоирест, ки дар бораи миллати худ – тоҷик ба миллатҳои дигари дунё низ эҳтиром дорад. Бояд таркиби “миллатгарои тоҷик” ба “миллатдӯсти тоҷик” иваз шавад. Ё худ дар рӯйхати адабиёт номи профессор Саид Раҳмон омадааст, ки бояд дурусташ профессор Саид Раҳим бошад. Ин ҷо диссертант номи Саид Раҳими забоншиносро ба Саид Раҳмони нависанда маҳлут кардааст.

2. Ҳангоми таҳлилу таҳқиқи ашъори шоир баъзан, тавсифҳои бемавқеъ мушоҳида мешавад. Масалан, оид ба ин порчаи шеърӣ:

Бигзарем аз торикиҳои сиёҳ,
Аз сиёҳӣ бин, сафедӣ беҳтар аст.
Соҷравшан тофт пеши чашми мо
Торикӣ аз равшанӣ ториктар аст.

“Мазмуни баланди пандомезро ба худ касб кардааст”, – гуфтааст (Диссертатсия, сах. 163).

3. Диссертант шарҳу эзоҳи ин ё он мафҳумро ба такрор дар қавс меорад, ки ин боиси такрори ноҷо дар матн мегардад. Масалан, ҳар маротибае, ки ноҳияи Даштиҷум ё Шӯрообод меояд, ҳатман таркиби ноҳияи ба номи Шамсиддин Шохини имрӯза таъкид мешавад (Диссертатсия, сах. 54, 55, 58). Шарҳи як мафҳум як бор оварда шавад, кифоя аст.

4. Диссертант санъати таҷоҳули орифро аз ҷумла, чунин эзоҳ додааст: “Ин маънӣ ба таъбири барҷастаи халқӣ гулпурсӣ номида мешавад” (Диссертатсия, сах. 155). Ба ҷои вожаи гӯл, ки содақавл ва нодон буданро ифода мекунад, омадани калимаи гул маънии матлубро тамоман костааст.

5. Дар матни диссертатсия баъзе ҷумлаҳо таҳрирталабанд. Масалан, дар ҷумлаи “Падари Фафур – Мулло бо бародари худ Мурод... дар деҳаи Амринг ба корҳои зироаткорию боғдорӣ машғул буда, бо ҳамин роҳ ризку рӯзии худро пайдо карда, бори зиндагии худро мекашиданд” (Диссертатсия, сах. 50). се маротиба омадани вожаи худ ҳусни ҷумларо мекоҳонад.

6. Дар диссертатсия баъзан, ғалатҳои имлоӣ ва техникӣ (якҷоя омадани калимаҳои алоҳида (Диссертатсия, сах. 28, 49), афтидани ҳарфҳо дар калимаҳо (Диссертатсия, сах. 65), баъзан, номувофиқатӣ дар имлои нав (Диссертатсия, сах. 10) мушоҳида мешавад.

Дар маҷмӯъ, нуқоти зикршуда асосан, хусусияти тавсиявӣ дошта, ҳаргиз арзиш ва аҳамияти илмиву амалии диссертатсияи Раҳмонов Маҳмуродро коҳиш намедиханд ва рисола таҳқиқоти илмӣ арзишманд дар илми адабиётшиносии тоҷик ба ҳисоб меравад.

Хулоса, диссертатсияи Раҳмонов Маҳмурод Бегмуратович дар мавзӯи «Мақоми Фафур Мулло дар ҳавзаи адабии Хатлон (солҳои 40-90-уми асри XX)» кори илмӣ-таҳқиқии анҷомёфта ба ҳисоб меравад.

Автореферати диссертатсия, гузоришҳои илмӣ ва мақолаҳои ба ҷоп расонидаи Раҳмонов Маҳмурод мухтавои асосии диссертатсияро инъикос намуда, аз лаёқати баланди илмии доктараби дараҷаи илмӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Хулосаҳои мухтасари кори диссертатсионӣ, ки ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар охири фишурдаи он оварда шудаанд, тибқи талаботи ҷорӣ Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, моҳияти илмии диссертатсияи мазкурро ба таври зарурӣ инъикос менамоянд.

Диссертатсияи Раҳмонов Маҳмурод Бегмуратович дар мавзӯи «Мақоми Фафур Мулло дар ҳавзаи адабии Хатлон (солҳои 40-90-уми асри XX)» ба талаботи бандҳои 31-35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик, равобитаи адабӣ мебошад.

Муқарризи расмӣ:

узви вобастаи АМИТ,
доктори илми филология,
профессори кафедраи назария ва
адабиёти навини форсии тоҷикии ДМТ

Кӯчарзода Аламхон

Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, кӯч. Н. Қарабобоев, 150/2, хонаи 232.
Тел: + (992) 905507980.

Имзои Кӯчарзода Аламхонро тасдиқ менамоям:

Сардори раёсати кадрҳои ва
корҳои махсуси ДМТ

Тавқиев Э.Ш.

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17.

Тел: +992907653838

E-mail: sirojiddin1975@mail.ru

«5»-уми ноябри соли 2022.